

KALKINMA İÇİN YENİ ARAYIŞLAR VE YENİ YAKLAŞIMLAR

KEREM ALKİN

SETA | ANALİZ

ŞUBAT 2022 · SAYI 362

KALKINMA İÇİN YENİ ARAYIŞLAR VE YENİ YAKLAŞIMLAR

KEREM ALKİN

COPYRIGHT © 2022

Bu yayının tüm hakları Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları (SETA) Vakfı'na aittir. SETA'nın izni olmaksızın yayının tümünün veya bir kısmının elektronik veya mekanik [fotokopi, kayıt ve bilgi depolama vd.] yollarla basımı, yayımı, çoğaltılması veya dağıtımı yapılamaz. Kaynak göstermek suretiyle alıntı yapılabilir.

SETA Yayınları

ISBN: 978-625-7712-71-2

Uygulama: Said Demirtaş

Baskı: Turkuvaz Haberleşme ve Yayıncılık A.Ş., İstanbul

SETA | SİYASET, EKONOMİ VE TOPLUM ARAŞTIRMALARI VAKFI

Nenehatun Cd. No: 66 GOP Çankaya 06700 Ankara TÜRKİYE

Tel: +90 312 551 21 00 | Faks: +90 312 551 21 90

www.setav.org | info@setav.org | @setavakfi

SETA | İstanbul

Defterdar Mh. Savaklar Cd. Ayvansaray Kavşağı No: 41-43

34050 Eyüpsultan İstanbul TÜRKİYE

Tel: +90 212 395 11 00 | Faks: +90 212 395 11 11

SETA | Washington D.C.

1025 Connecticut Avenue, N.W., Suite 410

Washington D.C., 20036 USA

Tel: 202 223 98 85 | Faks: 202 223 60 99

www.setadc.org | info@setadc.org | @setadc

SETA | Berlin

Kronenstraße 1, 10117 Berlin GERMANY

berlin@setav.org

SETA | Brüksel

Avenue des Arts 27, 1000 Brussels BELGIUM

Tel: +322 652 04 86

İÇİNDEKİLER

ÖZET	7
GİRİŞ	9
TARIMDAN SANAYİLEŞMEYE GEÇİŞ: SANAYİ DEVRİMLERİ	9
İNSANİ KALKINMANIN SON ALTMİŞ YILI	10
SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA HEDEFLERİ'NE ODAKLANMA	10
KALKINMADA YENİ ARAYIŞLAR VE YENİ YAKLAŞIMLAR	12
POZİTİF TASARRUFA DAYALI KALKINMAYI HIZLANDIRMA	14
TÜRKİYE EKONOMİSİ İÇİN STRATEJİK OTONOMİ	15
KAPİTALİZMİN İNSANLIK İLE İMTİHANI	16
PANDEMİ SONRASI GÜNDEM: ADİL KÜRESELLEŞME	17
KÜRESELLEŞME: İKİ UCU KESKİN BIÇAK	18
KAPİTALİZM VE TEKNO-FEODALİZM	19

YAZAR HAKKINDA

KEREM ALKİN

Prof. Dr. Kerem Alkin 1987’de akademisyenliğe İstanbul Üniversitesi’nde başladı. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi ve İstanbul Ticaret Üniversitesi’nde görev yaptı ve pek çok idari görevde bulundu. Mart 2014-Mart 2015 arasında Nişantaşı Üniversitesi rektörü olarak görev yaptı. 26 Mart 2015’ten bu yana İstanbul Medipol Üniversitesi İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi’nde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır. Fakültenin dekanlık görevini yürütmektedir. Üç televizyon kanalının kuruluşunda görev aldı. Bloomberg HT kanalının genel yayın yönetmeni görevini yürüttü. 2018-2020 arasında Türkiye İhracatçılar Meclisi genel sekreterliği görevini üstlendi. Aralık 2009-Mart 2021 arasında Mobil Servis Sağlayıcı İşadamları Derneği başkanlığını yürüttü. 15 Mart 2021’den bu yana OECD nezdinde daimi temsilci büyükelçi olarak görevini sürdürmektedir. Alkin, Yenilenebilir Enerji Araştırmaları Derneği (YENADER) başkanıdır. Uluslararası Rekabet Araştırmaları Kurumu Derneği genel sekreteri ve Uluslararası Rekabet Araştırmaları Kurumu (URAK) İller Arası Rekabet Endeksi Araştırması akademik başkanıdır.

ÖZET

Bu analiz dünya ekonomisinin Sanayi Devrimi'nden bu yana bilhassa son yüzyılda kalkınma alanındaki zihinsel değişimini, yirmi birinci yüzyılda yükselen ülkelerin reform gündemlerini ve kalkınma modeline yönelik yeni yaklaşım ve tartışmaları irdelemesinin yanı sıra “yeni Türkiye ekonomik modeli”ni de kavramsal olarak temellendirmektedir.

Kalkınma ve büyüme kavramları geçmişten günümüze iktisadi tartışmalarda önemli bir yer edinmiştir. Kalkınma toplumsal yaşam koşullarının genel olarak iyileşmesini ifade ederken büyüme ise milli gelirin yıllık olarak artışıdır. Her iki kavram da ülkelerin gelişmişlik düzeyine göre farklılık göstermektedir. 1960'lara kadar bu minvalde yaklaşılan kalkınma ve büyüme kavramları insani (beşeri) kalkınma perspektifinin literatürde yer almasıyla daha geniş bir alanı kapsar hale gelmiştir. Geçmişten günümüze insanlık tarihinin oluşum sürecinin önemli bir çıktısına dönüşen insani kalkınma tarımdan sanayiye ve sanayiden teknolojik döneme geçişin ana ögesi olmuştur. 1750-1960 arası tarımdan sanayiye geçişi yansıtan dönem iken 1960 sonrasında kalkınma kavramının teorik çerçevesi iktisadın tartışma ve kabulleniş sürecine dönüşmüştür. İnsani kalkınma kavramı bütün bir toplumun ulaştırma, haberleşme, eğitim, sağlık, refah düzeyi ve diğer alanlardan eşit düzeyde yararlanmasını ifade etmektedir. Küreselleşmenin hız kazanması ise insani kalkınma ihtiyacını dünyaya yaymış ve ticari ilişkiler taşıyıcı bir işlev üstlenmiştir. Sürdürülebilir kalkınma, demokratik yönetim ve başarının inşası, iklim değişikliği ve afetlere karşı dayanıklılık da küresel kabuller arasında yerini almıştır.

Dünya ekonomisinin karşılaştığı koronavirüs (Covid-19) tehdidi önceki dönemdeki kabullerin yeniden sorgulanmasını beraberinde getirmiştir. Yirmi birinci yüzyılın ikinci çeyreğinde ülkeler “toplum 4.0”, “sanayi 4.0” ve “sağlık 4.0” gibi teknolojik değişimlere adaptasyona çabılıyor. Eski

kalkınma yaklaşımlarının teknolojik dönüşümle birlikte değişime uğraması mevcut sürecin olağan çıktısını güçlendiriyor. Batı kökenli kalkınma modellerinin başarısı sorgulanıyor ve alternatif yaklaşımlar benimseniyor. Bunun bir sonucu olarak devletler sistemsiz yapılarını, reel sektörlerini ve KOBİ altyapılarını, sivil toplum örgütlerini yeni koşullara göre reform edebilir. Türkiye için de bir ekonomik model kırılmasının eşiğine gelinmiştir. Yirmi yıllık altyapı yatırımlarının getirdiği küresel standartlar artık Türkiye'nin teknolojik olgunlaşma dönemine girilebileceğine işaret ediyor. Sıcak para veya yabancı kaynak ihtiyacının ortadan kaldırılması ve sürdürülebilir kalkınmanın tesis edilmesi için kaçınılmaz hale gelen Türkiye'nin model ihtiyacı artık öz kaynaklarla büyümeyi hedefliyor.

“Kalkınma için Yeni Arayışlar ve Yeni Yaklaşımlar” başlıklı analiz kapitalizmin en zorlu sınavlarından birisi olan salgın öncesi ve sonrası süreci inceliyor ve Türkiye'nin yeni ekonomik modelini mevcut dönüşüm sürecinde konumlandırmaya çalışıyor. Analiz tarımdan sanayileşmeye geçiş, insani kalkınmanın son altmış yılı, sürdürülebilir kalkınma, tasarrufa dayalı büyüme, Türkiye'nin stratejik otonomisi, kapitalizmin salgınla mücadelesi, küreselleşme ve teknolojik dönüşüm bölümlerinden oluşmaktadır.

GİRİŞ

Kalkınma, yüz yılı aşkın bir süredir toplum bilimciler, felsefeciler ve doğal olarak iktisatçıların ilgi alanı olan bir kavramdır. Günlük hayatımızda iktisadi büyüme ile gayrisafi yurt içi hasıladaki (GSYH) diğer bir deyişle milli gelirdeki artışla sık sık karıştırılan bir kavramdır. “İktisadi büyüme” milli ekonominin bir yılda daha fazla miktarda mal ve hizmet üretmeyi ve ortaya daha fazla katma değer çıkarmayı başarması anlamına gelir. “Kalkınma” ise bir ülkenin vatandaşlarının tümünün yaşam standardını ve yararlandıkları kamu hizmetlerinin tamamını olumlu yönde etkileyecek şekilde ülkenin altyapı ve üstyapı unsurlarının gelişim göstermesiyle ülkenin yaşam kalitesinin topyekun değişerek iyileşmesidir.

Bu nedenle bir ülke ekonomisi iktisaden büyüyor olsa da elde edilen katma değer topyekun yaşam kalitesinin iyileşmesine tam anlamıyla yeterince yansımıyor ise bu durumda o ülkenin kalkınmasını sürdürmekte olduğunu ifade etmek mümkün değildir. Bu nedenle üretilen ve miktarı artan katma değer toplumdaki tüm katmanları arasında hakkaniyetle dağılımı ve toplumu oluşturan bireylerin –başta eğitim ve sağlık olmak üzere– sosyal devletin gerektirdiği tüm kamu hizmetlerinden “kabul edilebilir standartta” yararlanmasını sağlamak kalkınmanın teme-

lini oluşturmaktadır. Konuya bu perspektiften bakıldığında “insani kalkınma” olarak da ifade edilen “beşeri kalkınma” (*human development*) ancak 1960 sonrasında iktisat literatüründe daha geniş ölçüde ve detaylı bir şekilde ele alınan bir kavram olma şansını yakalayabilmiştir.

TARIMDAN SANAYİLEŞMEYE GEÇİŞ: SANAYİ DEVRİMLERİ

Bu dönem öncesinde bilhassa 1750-1960 arası “tarımdan sanayileşmeye geçiş”, Birinci ve İkinci Sanayi devrimlerine yönelik gelişmelerin yaşandığı dönemde kalkınma ve sanayileşme kavramları adeta bir tutulmaktaydı. Bu nedenle kapitalist sistemin gelişim ve güç kazanma sürecinde üretim, sanayileşme ve ticaretin önemi (merkantilist doktrine dayalı değer üretimi) sermayenin güçlenmesini ve yoğunlaşmasını, sermaye sınıfının öncelenmesini, bir burjuvazi sınıfının doğuşunu ve gelişmesini, ülkenin idari ve siyasi yaşamında daha fazla söz sahibi olmalarını gerektirmekteydi. Temel motif, bir ülkenin kalkınmasının ancak sanayileşme ile mümkün olduğu ana fikrine dayanıyordu. Bu nedenle beşeri kalkınma kavramı, işçi ve sermaye sınıfları arasında üretilen katma değerlerin daha dengeli dağılımı ve halkın bütününe temel kamu hizmetlerinden eşit ölçüde yararlanması yönünde yaklaşımlar henüz gündemde değildi.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında yıkılan Avrupa ile birlikte dünyanın birçok bölgesindeki ağır yoksulluk, kapitalist sistem ile komünist (sonrasında sosyalist) sistem arasındaki teorik ve ampirik kavgayı da büyütüştür. Esasen kapitalist ve sosyalist sistemler arasındaki tüm fikrî çatışmaya rağmen kalkınma için gerekli olan sermaye birikiminin devlet eliyle, kamu müdahalesi ile gerçekleşmesinin kaçınılmaz olduğu yönündeki ortak yaklaşım, on dokuzuncu yüz-

yılın ikinci yarısından ağırlıklı olarak 1980'lerin başlarına kadar hakim görüş olarak ülkelerin kalkınma hamlelerinde genel kabul olarak öne çıkmıştır. İki ekonomi politik alan, iki farklı siyasi yaklaşım arasındaki temel fark kapitalist sistemde kamu müdahalesinin özel teşebbüsü, özel sektör mülkiyetini destekleyici ve o alanda sermaye birikimini öncelenilen bir anlayışla yönetilmesinin aksine sosyalist sistemde sermaye birikiminin bizzat kamunun elinde yoğunlaşması, ülkenin tüm sektörlerinin devlete ait şirketlerin, kurumların hakimiyetinde olması ve kamunun bizzat ekonominin bütününe sahibi olması yönünde şekillenmiştir. Devlet kapitalizmi daha fazla ön plana çıkmıştır. Bu nedenle 1960'ların başlarından itibaren beşeri kalkınma kavramı öne çıkmaya başlayınca kapitalist sistem bu yeni kavrama adaptasyon noktasında ilk başlarda yeterli olmasa da zamanla mesafe alabilmişken sosyalist sistem içerisinde ise işçi hakları ve beşeri kalkınma konusu daha karmaşık bir hal almış ve çoğunlukla da bastırılmıştır.

İNSANİ KALKINMANIN SON ALTMİŞ YILI

1960-1990 arasında öne çıkan “beşeri/insani kalkınma” yaklaşımı ile birlikte temel hak ve özgürlükler, çalışan hakları gibi önemli kavramlarla birlikte “sosyal ve toplumsal kalkınma” anlayışı hız kazanmıştır. İnsani kalkınma, topyekun yaşam standartlarını iyileştirmeye yönelik bir yaklaşım doğrultusunda bir ülkenin kent ve kırsal kesiminde yerel yaşam kalitesini, eğitim altyapı ve üstyapılarını, ülkenin bütününde verilen kamu altyapı ve üstyapı hizmetlerinin kalitesini tüm bina, araç ve altyapı imkanlarının kapasitesiyle birlikte iyileştirebilme anlamına geliyor. Bu nedenle bir ülke nüfusunun tümüne aynı standartta elektrik, temiz su, kanalizasyon, ulaştırma, haberleşme altyapı-

sı götürebilmek ve herkesin iyi bir eğitim, adalet ve kamu hizmetlerinden eşit düzeyde yararlanabilmesini sağlamak insani kalkınmanın özünü oluşturmaktadır. Tüm bu tablo içerisinde kadın ile erkek arasında cinsiyet eşitliğini sağlayıcı bir performans ortaya koymak ve her türlü konu ve alanda koşulsuz biçimde yaşanmasını muhtemel ayrımcılığı bertaraf etmek de insani kalkınmanın en temel hedefleri olarak öne çıkmaktadır.

SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA HEDEFLERİ'NE ODAKLANMA

Ülkeler özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yeniden yapılanmaya ağırlık vermiş, altyapı yatırımları ile birlikte ekonomilerini büyütürken gelirlerini artırmayı hedeflemiştir. Söz konusu büyüme ve kalkınma mücadelesini bugün ekonomileriyle dünyanın önde gelen ülkelerinin neredeyse tümü “sanayileşme sürecinden geçerek” başarabilmiş ancak ülkeler üretimdeki artışa ve refah düzeyindeki ilerlemeye bağlı olarak hane halkı tüketimindeki artışın bedeli ile karşılaşmıştır. Dünyanın birçok yerinde bu gelişmelere bağlı olarak ortaya çıkan karbon salınımı, sera gazı etkisi, hava ve çevre kirliliği sonucu “iklim değişikliği” sorunu baş göstermiştir. Günümüzde ülkelerin üretimde, uluslararası ticarette, uluslararası yatırım çekmede, Ar-Ge ve yenilikçilikte, uzaya açılmada, savunma sanayilerinde ve hatta ülkede yaşayanların yaşam standardını yükseltmede içinde buldukları kıyasıya rekabet alanının dayandığı zemini değiştirdikleri ve artık karbon ayak izini silmede de birbirleriyle rekabet halinde oldukları görülmektedir.

Dünyada kişi başına ortalama milli gelir artışı özellikle “küreselleşme” kavramının dünya ekonomisi ve küresel ticareti etkisi altına almaya başladığı 1980 sonrası hız kazanmıştır.

Aynı şekilde dikkat çeken diğer bir detay ise karbon salınımının da gelir artışı ile birlikte yükselmesidir. Açıkça görülmektedir ki ülkeler ekonomilerini büyütme ve ülkede yaşayanların refah düzeyini artırmak için karbon salınımını artıran bir sanayileşmeye dayalı üretim ve tüketim politikası izlemiştir. Bu nedenle 1990'ların başlarından bu yana Birleşmiş Milletler (BM) çatısı altında Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri (Sustainable Development Goals, SDG) doğrultusunda yeni bir süreç öncelik arz etmektedir. Bilhassa 2000'ler BM çatısı altında tanımlanmış olan 17 SDG açısından önemli bir milat konumundadır.

2000'lerle birlikte yoğun sanayileşme, hızlı ve çarpık kentleşme ve hızlı nüfus artışının beraberinde getirdiği sera gazı salınımları, çevre kirliliği ve iklim değişikliğine dayalı küresel ölçekteki ağır sorunlar ülkeleri bu alanlara yönelik stratejiler geliştirmeye ve harekete geçmeye zorlamıştır. Dünya gündemine ilk defa 1987'de Brundtland Raporu olarak da adlandırılan BM Çevre ve Kalkınma Komisyon Raporu ile giren ve 1990'larda imzalanan uluslararası anlaşmalarla küresel bir uygulama planı haline gelen "sürdürülebilir kalkınma" stratejileri 2015'te resmi bir hüviyet kazandı. Bu çerçevede Eylül 2015'te dünya liderleri bir araya gelerek yoksulluğu sona erdirmek, dünyayı korumak ve tüm insanların barış ve refahın hak ettiği payı almasını sağlamak adına "2030 Sürdürülebilir Kalkınma Gündemi"ni (2030 Agenda for Sustainable Development) benimsemiş ve 193 BM üyesi ülke bu tarihi adımı onaylamıştır.

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (United Nations Development Programme, UNDP) söz konusu tarihi adım doğrultusunda ülkelerin kalkınma esnasında karşılaşılabilecekleri afet riski ve iklim değişikliğinin etkilerini azaltmak için çeşitli çalışmalarda bulunmaktadır. Bu çalışmalar ışığında 2030'a kadar küresel kalkınma önceliklerini yönlendirecek olan UNDP'nin

Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri'ne ulaşmak için ülkelere yardımcı olduğu görülmektedir. UNDP üye ülkelere şu üç temel alanda yardımcı olmaya odaklanmaktadır:

- Sürdürülebilir kalkınma
- Demokratik yönetim ve barışın inşası
- İklim değişikliği ve afete karşı dayanıklılık

BM'ye üye ülkeler tarafından ortaya konulan bir evrensel eylem çağrısı olan Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri Ocak 2016'da yürürlüğe girmiş ve 2030'a kadar takip eden on beş yıl süresince UNDP gözetiminde uygulanmaya konulacaktır. BM bu hedeflerle dünya genelinde yoksulluğu ortadan kaldırmayı, gezegeni afetler ve iklim değişikliklerine karşı korumayı ve tüm insanların barış ve refah içinde yaşamasını sağlamayı amaçlamaktadır.

1960-1990 arasında öne çıkan "beşeri/insani kalkınma" yaklaşımı ile birlikte temel hak ve özgürlükler, çalışan hakları gibi önemli kavramlarla birlikte "sosyal ve toplumsal kalkınma" anlayışı hız kazanmıştır.

Eylül 2000'de BM'nin New York'taki Binyıl Zirvesi'nde kabul edilen ve BM'ye üye 192 ülke tarafından 2015'e kadar yerine getirilmesi planlanan ve sekiz hedeften oluşan Binyıl Kalkınma Hedefleri'nin başarılarının üzerine inşa edilen ve on yedi ana hedeften oluşan bu eylem çağrısı; bir yandan da diğer önceliklerin yanı sıra iklim değişikliği, ekonomik eşitsizlik, yenilikçilik, sürdürülebilir tüketim, barış ve adalet gibi yeni alanları içermektedir. On yedi hedef de birbiri ile bağlantılı olup ülkelerin bir hedefte başarılı olmasının anahtarı diğer hedefler ile ortak yönleri olan sorunları hep birlikte ele almalarından geçmektedir.

“2030 Gündemi’ni desteklemek UNDP’nin birinci önceliğidir” diyen Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri’nin yoksulluk, iklim değişikliği ve çatışmalar gibi dünyanın karşı karşıya olduğu ağır zorluklarından bazılarının çözümlenmesi için ortak bir plan ve gündem sağlayacağını belirten UNDP, ilerlemeyi sağlayacak ve ülkeleri sürdürülebilir kalkınma yolunda destekleyecek deneyim ve uzmanlığa sahip olduğunu ve bu konuda BM’ye üye ülkelere rehberlik edebileceğini ileri sürmüştür. Bununla birlikte BM, Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD), kıtaların kendi aralarında oluşturdukları kıtasal ekonomik ve ticari iş birliğini geliştirmeyi amaçlayan bölgesel ve uluslararası örgüt ve platformlar, Dünya Bankası başta olmak üzere küresel ve bölgesel ölçekte kalkınma bankaları, en az gelişmiş ülkelerden başlayarak “kalkınmanın motivasyonu” adına önemli bir çaba ortaya koymaktadır.

On yedi Sürdürülebilir Kalkınma Hedefi’nin gerek gelişmekte olan gerekse gelişmiş ülkeler tarafından içselleştirilmesi, benimsenmesi, ilerleme kaydedilmesi adına pek çok program yürütülmektedir. Ancak Afrika’dan Asya’ya, Latin Amerika’dan kimi Doğu Avrupa ülkelerine kadar birçok ülkede “kalkınma motivasyonsuzluğu”, “kalkınma iştahsızlığı” da gözlenmektedir. Bu iştahsızlık da “kalkınmanın finansmanı” başlığı öncelikli olmak üzere bilhassa “insani kalkınma”daki tıkanmayı giderecek “yeni yaklaşımlar”ın gerekliliğini gözler önüne sermektedir.

KALKINMADA YENİ ARAYIŞLAR VE YENİ YAKLAŞIMLAR

2022 dünyanın pek çok ülkesi açısından “kalkınmada yeni yaklaşımlar”ın tartışılacağı, kalkınma için yeni finansman modellerinin nasıl geliştirileceği, ülkeler için “kalkınma motivasyonu”nu

yeniden canlandıracak hususların ne olabileceğinin ele alınacağı, devletin yeniden yapılandırılmasının, öz güvene sahip bir reel sektör ve KOBİ ağının oluşturulmasının, kalkınmayı hızlandıracak sivil toplum örgütleri ve ağının nasıl güçlendirilebileceğinin detaylı bir şekilde konuşulacağı bir yıl olacaktır. “Kalkınma motivasyonsuzluğu” veya “kalkınmada tıkanma”nın en temel gerekçesi dünyanın pek çok gelişmekte olan ülkesinde var olan ekonomik altyapıya, hem kurumsal bazda hem de politika seti bazında bir inancın ya da güvenin olmamasıdır. Bu nedenle en az gelişmiş ekonomilerden başlayarak gelişmekte olan ekonomilerde kalkınmayı yeniden hızlandırmanın ve yeniden motivasyonu sağlamanın vazgeçilmez unsuru “öz güvenin tesisi”dir. Sürdürülebilir kalkınma ancak ülkenin sosyoekonomik paydaşlarının öz güveni yakalamaları ile mümkün olabilecek uzun soluklu bir süreçtir.

Bir ülkenin vatandaşları o ülke ekonomisinin paydaşları açısından “öz güveni sağlamak” üç önemli alana dayanıyor. Birincisi güçlendirilmiş altyapı ve üstyapı, güçlendirilmiş kamusal yapı ve kamu hizmetlerinin modernizasyonudur. Bir ülke ekonomisinin sağlıklı işlemesi ve kalkınmanın sürdürülebilirliği açısından güçlü bir altyapı, üstyapı ve devletin kurumsal yapısının güçlü olması en vazgeçilmez koşullar olarak öne çıkmaktadır. İster BM ister OECD olsun uluslararası kuruluşlar ne kadar kapsamlı sürdürülebilir kalkınma programları hayata geçirirler de gelişmekte olan ülkelerin pek çoğunda ulaşım, haberleşme, kent, sağlık ve eğitim altyapı ve üstyapısı, devlet kurumlarının bina ve personel koşulları, devlette ya da devletle iş yapmanın koşulları söz konusu pek çok ülkenin vatandaşlarını halen kalkınma motivasyonu adına desteklemekten çok uzaktır. Bu nedenle sürdürülebilir kalkınma adına gelişmekte olan ülkelerde KOBİ’lerin desteklenmesi kritik önemde olsa da altyapı ve üstyapı yetersiz ise yol alınmıyor. Bu noktada

sürdürülebilir kalkınma adına yeni yaklaşımlardan söz ediliyor ise uluslararası kuruluşların en az gelişmiş ülkelerin ve gelişmekte olan ülkelerin başta altyapı ve üstyapısı ile devletin kurumsal yapısını ayağa kaldırmaya ve geliştirmeye öncelik vermeleri gerekiyor. Bir devlet kurumuna gittiğinde ya da yatırım amacıyla bir altyapıya ulaşması gerektiğinde “moral bozucu” bir tabloyla karşılaşan her girişimcinin yatırım kararını ertelediği noktada kalkınmada da yavaşlama ve sonrasında durma gerçekleşebiliyor.

İkincisi “ekonomik hayatın demokratikleşmesi”dir. Bunun anlamı da sürdürülebilir kalkınma adına devlete sattığı mal ve hizmetten ancak geçinebilen bir özel sektör yerine ülke ekonomisinin yüzde 75-80’ine hakim olan, üretim ve ticareti kendi arasında gerçekleştiren, dünyaya açılmış ve reel sektörü temsil eden son derece güçlü “sivil toplum kuruluşları” (STK) ile donatılmış bir özel sektördür. Türkiye’nin 2000’lerde “sürdürülebilir kalkınma devrimi”ni gerçekleştirebilme başarısının anahtarı da ekonomik hayatın demokratikleşmesidir. Devletin geçinmek yerine kendi ayakları üzerinde duran, ülke ekonomisine hakim, Türkiye’nin dört bir yanında oluşturduğu iş insanı dernekleri ve STK’ları ile üyelerini dünyaya açan geniş bir ağa sahip Türk reel sektörü “Anadolu KOBİ devrimi” ile sürdürülebilir kalkınma adına önemli bir motivasyon yakalamıştır.

Türkiye 1980’lerle birlikte “dışa açık büyüme modeli” ile ihracatın önemini kavrayan bir sürecin içerisine girmiş olsa da 1990’ların sonlarında Türkiye’nin toplam ihracatının GSYH’deki payı halen yüzde 10’un biraz üzerindeydi. Bu durum geride bırakılan sanayileşme hamlesi ve ihracatta tarım ve gıda ürünleri ağırlıklı bir yapıyı geride bırakmaya yönelik tüm çabalara rağmen Türkiye’nin sosyoekonomik yapısının “geleneksel toplum” formatından yeterince uzaklaşamaması anlamına geliyordu. 1990’lara

damgasını vuran siyasi ve ekonomik belirsizlikler, 1994 ve daha da derin sonuçlara sebep olmuş 2001 krizleri Türkiye’deki ekonomi aktörlerinin büyüme ve kalkınmaya yönelik motivasyonunu adeta sıfırlamıştı. Bu nedenle Türkiye ekonomisinin yeniden “kalkış”a (*take-off*) geçebilmesi ve stratejik reformların hayata geçirilmesi için ön koşulların oluşması gerekmektedir.

Bunun için de Türkiye’nin idari yapısının yeniden yapılandırılması ve kamu kurumlarının güçlendirilmesi, ülkenin kamusal yapısının ayağa kaldırılması, ekonominin ilerlemesi adına altyapı ve üstyapı yatırımlarının hızlandırılması, Anayasa ve temel hukuk alanında ekonomik hayatı ve yatırımı destekleyecek ve yatırım ortamını iyileştirecek adımların atılması gerekiyor. 2002-2004 arasında olağanüstü bir tempoyla tamamlanan bu süreç Türkiye ekonomisi adına geleneksel toplum formatından dünya ekonomisi ve küresel ticaretin en önemli oyuncularından birisi olmasını sağlayacak kalkış formatına geçişinin de lokomotifidir.

İşte tam da bu noktada ekonomi ile iş dünyasında gözlenen “sivil toplum hareketi” ile “Anadolu’nun dünyaya açılması” olarak tanımlanabilecek “zihinsel devrim” söz konusu kalkışı hızlandırmıştır. 2001’deki 31,3 milyar dolarlık ihracat hacmi 2021’de 225 milyar doları geçerken yüzde 0,51 olan küresel ticaretteki Türkiye’nin payı da yüzde 1,1’e yükselmiştir. 2000’lerin başlarında bir milyar dolar ihracat yapabilen il sayısı sadece bir iken bugün bu sayı yirminin üzerindedir. “Anadolu’nun dünyaya açılması” seksen bir ilin tümünü dünyaya mal satan bir ekonomi haline dönüştürmüştür. Bu durum sürdürülebilir kalkınmanın motivasyonu adına gerekli olan öz güven için vazgeçilmez olan üçüncü sacayağını tanımlamıştır: “sürdürülebilir ihracat başarısı”.

Gerek BM gerekse OECD gibi pek çok uluslararası kuruluş sürdürülebilir kalkınmanın önemini bu ölçüde önnelemesine rağmen

dünyanın pek çok gelişmekte olan ülkesinde –bilhassa az gelişmiş olan ekonomilerde– gözlenen motivasyon ve öz güven eksikliğinin özü de bu üç önemli sacayağının yokluğundan kaynaklanmaktadır.

Türkiye ekonomisi son yirmi yılın “kalkış dönemi”ni yüksek teknoloji ve inovasyona dayalı olarak havacılık ve uzay teknolojisi projeleri, elektrikli otomobil projesi, yenilenebilir enerji ve enerji dönüşüm projeleri, savunma projeleri ile yerli ve milli kaynaklara dayalı olarak ve “yeşil kalkınma devrimi”nin odaklandığı “net sıfır karbon” ve “atık yönetimi” ile birlikte bir “olgunluk dönemi”ne taşımaktadır.

Güçlendirilmiş altyapı ve üstyapı, güçlendirilmiş kamusal yapı ile kamu hizmetlerinin modernizasyonu, “ekonomik hayatın demokratikleşmesi” ve sürdürülebilir ihracat başarısı bugün uluslararası kurumlar tarafından gelişmekte olan ekonomilerde sürdürülebilir kalkınmanın motivasyonu ve ülkelere öz güven kazandırmak adına yeni yaklaşımların ve teşviklerin hangi alanlara yoğunlaştırılması gerektiğine dair ipuçları vermektedir. Türkiye ekonomisi ise son yirmi yılın “kalkış dönemi”ni yüksek teknoloji ve inovasyona dayalı olarak havacılık ve uzay teknolojisi projeleri, elektrikli otomobil projesi, yenilenebilir enerji ve enerji dönüşüm projeleri, savunma projeleri ile yerli ve milli kaynaklara dayalı olarak ve “yeşil kalkınma devrimi”nin odaklandığı “net sıfır karbon” ve “atık yönetimi” ile birlikte bir “olgunluk dönemi”ne taşımaktadır.

POZİTİF TASARRUFA DAYALI KALKINMAYI HIZLANDIRMA

Küresel ekonomik sistemin önde gelen uluslararası kuruluşlarının “kalkınmada yeni yaklaşımlar” boyutunda bir arayış içerisinde olduğunun farkında olmak gerekir. Türkiye bilhassa son on yılda kalkınma hedefini çok daha yoğun bir şekilde “tam bağımsız Türkiye”nin temelini sağlamlaştırmaya, perçinleştirmeye yoğunlaştırmıştır. Bu ideal, kendi teknolojisini üreten, kendi altyapı ve üstyapı ihtiyaçlarını kendi mühendislerinin tasarımlarıyla gerçekleştiren, her türlü mal ve hizmetin üretimi için gerekli olan girdileri, ham madde ara mamulleri yerli ve milli kaynaklarla karşılayan bir Türkiye anlamına gelmektedir. “Tam bağımsız Türkiye” için tanımlanan bu sacayakların finansmanı adına da “pozitif tasarruf” vazgeçilmez bir dayanak oluşturmaktadır.

Bu nedenle uluslararası ekonomik sistemden yüklü miktarda “yabancı kaynak” kullanarak yani “sıcak para” olarak tanımlanan portföy yatırımları veya dış borçlanmaya dayalı bir finansman modelinden çok Türkiye için öz kaynaklara, kendi yerli ve milli finansman kaynaklarına dayalı en temel nokta olarak da tasarruf fazlası veren bir ekonomi zarurettir. Bilhassa özel kesimin “tasarruf fazlası” kamu kesiminin “tasarruf açığı”nın üstüneyse ülke ekonomisi tasarruf fazlası veriyor demektir. 1980’lerin ikinci yarısının sonlarından 2000’lerin başlarına kadar olan dönemde Türkiye’nin en ağır sorunu özel kesimin tasarruf fazlasının kamu kesiminin tasarruf açığının altında kalması olmuştur.

Bu tablo 1994 ve 2001 krizlerini yaşatmıştır. AK Parti’nin iktidar olması sonrasında gerçekleşen Anadolu KOBİ devrimi Türk özel sektörü ile özel kesiminin tasarruf fazlasındaki

tarihi sıçramayla ve “kamu mali disiplini”ni de bu tablonun içerisine dahil ederek Türkiye’yi büyüme ve kalkınmada rekorlara imza atan, faiz oranlarını son kırk yılın en düşük seviyelerine çeken ve döviz kurlarını istikrara kavuşturan bir ekonomiye dönüştürdü. Ancak 2006’dan sonra hız kazanan ve 2008-2012 arası doruk noktasına ulaşan “Türk lirasındaki aşırı değerlenme” döneminde Türk özel sektörünün döviz cinsinden borçlanma alışkanlığının katlanması ve ithalatın ucuzlaması ile birlikte cari işlemler açığının büyümesi Türk özel sektörü ile özel kesimdeki tasarruf fazlasını azalttı.

Bu nedenle ihracatta 2019’dan bu yana hızlanmış olan ciddi hamleler ile Türkiye’nin “dış ticaret fazlası” veren bir ekonomiye tam anlamıyla yoğunlaşmış olması tarihi önemdedir. İhracatta kırılan yeni Cumhuriyet rekoru olan 225,4 milyar dolarla bitirilen 2021 sonrası 2022 için 250 milyar dolar hedefi, yerli ve milli emtia ve enerji kaynakları hamlesiyle birlikte Türkiye’yi dış ticaret fazlası veren bir ekonomiye adım adım yaklaştırdıkça pozitif tasarrufa dayalı kalkınma hamlesini de yeniden hızlandırmış olacaktır.

TÜRKİYE EKONOMİSİ İÇİN STRATEJİK OTONOMİ

Türkiye ekonomisi adına son on yılda öncelik haline getirilen “tam bağımsız ekonomi” hedefinin ana düsturu “stratejik otonomi”dir. Kuşkusuz tam bağımsız Türkiye küresel ekonomi politik sisteminin önemli aktörlerinden biri olan ülkenin uluslararası sistemden bütünüyle kopması anlamına gelmemektedir. Avrasya’nın “oyun kurucu” ülkesi olarak uluslararası sistem içerisinde stratejisini, oyun tarzını, bölgesel ve küresel ölçekte sahadaki hamlelerini “yerli ve milli” unsurları, ekipmanları ve kaynaklarıyla gerçekleştire-

bilme becerisi anlamına gelmektedir. Ekonomik, politik, askeri ve istihbarata yönelik kararlarını kendi yerli ve milli imkan ve kabiliyetleriyle gerçekleştirmesi; stratejik kararlar için gerekli olan veriye kendi dijital altyapı ve üstyapısı ile ulaşabilmesi anlamına gelmektedir.

Türkiye; hoşumuza gitmeyen pek çok yönü olan, uluslararası ölçekte pek çok STK, kurum ve önde gelen kanaat önderlerince sık sık eleştirilen “kapitalist sistem”in Osmanlı devletinden beri bir parçası konumundadır. Mevcut kapitalist sistemle yönetilen dünya ekonomisi ve küresel ticarete “güvenilir liman tedarikçi ülke” konumuyla Türkiye’nin önemli bir üretici rolü söz konusudur. Bu nedenle mevcut kapitalist sistemden tümüyle bağımsız ve “otonom” olmak ne Türkiye ne de birinci ve ikinci kuşak komşuları açısından ideal bir çözüm değildir. Çünkü Türkiye’nin Afrika, Orta ve Doğu Avrupa, Ortadoğu, Körfez bölgesi, Kafkasya ve Orta Asya ile giderek derinleşen ve ortak menfaati gözeterek “kazan kazan” ilkesine dayalı ekonomi politik vizyonu kapitalist sistemin kimi çarpıklıklarını bertaraf ederek ortadan kaldıracak bir “kapsayıcılığı” hedefliyor.

Bu nedenle Türkiye açısından stratejik otonomi salt güvenlik ve savunma alanında değil aynı zamanda ekonomi alanında da öncelenmesi gereken bir başlık olmak durumundadır. Türkiye nasıl ki NATO’nun en “vazgeçilmez” üyelerinden biridir, İttifakın tüm saha operasyonlarının başarısı adına gıptayla bakılan bir performans ortaya koymaktadır ve BM’nin tüm güvenlik ve insani operasyonlarının en vazgeçilmez ülkelerinden birisidir. Zira Türkiye savunma ve güvenlik alanındaki tüm yerli ve milli teknoloji hamlelerini, tüm yeni silah sistemleri hamlelerini, küresel ekonomi politikte “caydırıcı güç” olma özelliğini perçinleyen bir vizyonla, uluslararası sistemdeki konumunu perçinleyen bir stratejik otonomi vizyonuyla yürütmektedir.

Bu çerçevede tam bağımsız Türkiye adına hızlandırılacak “yeşil kalkınma devrimi”nin dayanacağı enerji, imalat sanayii, finans, altyapı ve üstyapı projelerindeki teknoloji de yüzde yüz yerli ve millileştirilerek küresel üretim, tedarik ve lojistik ağında sahip olunan konumun “otonom” becerileriyle yüksek katma değere dönüştürülüp stratejik otonomi vizyonuyla küresel ekonomik sistemin önemli aktörlerinden birisi olma rolünün perçinlenmesi sürdürülecektir. Tüm bu başarı da bilim ve teknoloji alanında önemli başarılarla imza atan ve atacak olan gelecek genç nesillerle yakalanacak ve tam bağımsız Türkiye onlara emanet edilecektir.

Yerleşik ekonomik düzenin köklü bir şekilde sorgulanmasının önemli bir boyutunu ise kapitalizmin mevcut versiyonunun “mekanik”, “insancılıktan uzak”, “aşırı endüstrileşmiş” yönü oluşturmaktadır.

KAPİTALİZMİN İNSANLIK İLE İMTİHANI

Koronavirüs (Covid-19) küresel salgını insanoğluna ve dünya ekonomisine yaşattığı bunca zorluk ve meydan okuma nedeniyle şüphesiz asla unutulmayacaktır. Bununla birlikte salgınla mücadelenin yol haritası belirginleşene (bilhassa aşı konusu küresel ölçekte netlik kazanana) kadar etkin bir şekilde uygulanmış olan karantina veya kapanma süreci, yerleşik ekonomik düzenin köklü bir şekilde sorgulanmasına da vesile olmuştur. Bu sorgulamaların önemli bir boyutunu ise kapitalizmin mevcut versiyonunun “mekanik”, “insancılıktan uzak”, “aşırı endüstrileşmiş” yönü oluşturmaktadır.

Bu nedenle dünya ekonomisinin ve küresel ticaretin her ne kadar pandeminin ana ve artçı etkilerinden kurtulmak adına verdiği mücadele doğal olarak ön planda olsa da dünyanın önde gelen uluslararası ekonomi, düşünce ve STK’ları “toplum öncelikli bir yaklaşıma, ekonomik paydaşlar arası adalete, teknolojik dönüşümün paylaşımına ve yeşil devrime dayalı” yeni bir kapitalizm versiyonu üzerine ciddi manada zihin yormaktadır. “Yeni kapitalizm” bu yönüyle neoliberal ortodoks anlayışın “toplumu önceliklendirmeyen” ekonomi politikalarını bütünüyle geride bırakacak yepyeni bir “değer üretimi”ne ve insanların yaşam kalitesini öncelik haline getiren “yenilikçi” bir tasarım sürecine işaret ediyor.

Yeni kapitalizm arayışı salt 1820-1929 arası ilk, 1980-2008 arası ikinci versiyonlarının çıkış noktası olan Atlantik kuşağındaki ekonomilerin değil bundan da öteye Latin Amerika’dan Afrika ve Asya’ya uzanan yükselen ekonomilerin de ciddi manada sahiplendiği ve üstüne kafa yordduğu bir konudur. Yirmi birinci yüzyıla damgasını vurması arzu edilen kapitalizmin kapsayıcılık ve sürdürülebilirlik unsurlarını öncelemesi gerekmektedir. Katma değeri üreten ekonomi paydaşları arasında gelir dağılımı adaletsizliğini görmezden gelen bir kapitalist modelin ülke ekonomileri açısından daha büyük bir felaketin habercisi olması artık kaçınılmazdır. Bu nedenle Afrika başta olmak üzere yeni yükselen ekonomiler bundan böyle kendileriyle kazan kazan ilkesine dayalı ilişkiler yürüten yeni ortaklar, yeni stratejik iş birlikçiler aramaktadır.

Alanındaki önemli iktisatçılar bu yeni kapitalizm anlayışını “bilinçli kapitalizm” (*conscious capitalism*) olarak da tanımlamaktalar. Bu durum küresel sistemin önde gelen ekonomilerinin yeni yükselen ekonomilere yönelik daha fazla “empati” kurmaları anlamına geliyor. Aynı durum kendi firmasının, fabrikasının çalışanlarıyla daha fazla empati kuran yöneticiler için de

geçerlidir. Bilinçli kapitalizm endüstrileşmeyi “sıfır atık”, “yeşil enerji” ve adil gelir dağılımına dayalı yeni bir platforma oturtmayı öncelik haline getiriyor. “İstihdamı önceleyen” yeni bir kapitalizmden söz edilmektedir.

Bu nedenle 2021 Nobel Ekonomi Ödülü’nün David Card, Joshua Angrist ve Guido Imbens’e verilmesi kimseyi şaşırtmamalıdır. Zira İsveç Kraliyet Bilimler Akademisi bu üç önemli isme ödülü emek piyasasına ilişkin yeni anlayışlar geliştirmeleri, neden-sonuç ilişkisi açısından doğal deneylerden ne gibi sonuçlar çıkarılabileceğini göstermeleri, yaklaşımlarının diğer alanlara da yayılması ve ampirik araştırmayı kökten değiştirmeleri nedenleriyle verdi. Bilinçli kapitalizm kavramı önümüzdeki dönemde daha fazla karımıza çıkacak. Bu noktada uluslararası kurumların küreselleşme olgusunu sorguladığını da göz ardı etmemek gerekiyor.

PANDEMİ SONRASI GÜNDEM: ADIL KÜRESELLEŞME

Koronavirüs salgını etkisini kaybetmeye başladığı anda küresel ekonomi politişin öncelikli gündem maddelerinden birisinin “küresel borç sarmalı” olduğu izah edilmiştir. Bir başka öncelikli gündem maddesi olarak “adil küreselleşmenin inşası”na değinmek gerekir. Çünkü dijitalleşmenin ve mobilitenin *megatrend* olarak bu derece önem kazandığı bir dünyada küreselleşme olgusunu görmezlikten gelerek hiç yokmuş gibi davranmak mümkün değildir. Ancak bu defa “adil bir küreselleşme” söz konusu olacaktır. Buna “küreselleşme 3.0” da denilebilir.

1820’lerden 1920’lerin sonlarına kadar yüz yıllık dönem küreselleşmenin ilk versiyonu yani “küreselleşme 1.0” olduğuna göre dünya savaşları ve Soğuk Savaş dönemi sonrasındaki (1999-

2019 arasındaki) dönem de “küreselleşme 2.0” olarak tanımlanırsa bu defa küreselleşme olgusunun 3.0 versiyonu konuşuluyor olacaktır. Küreselleşme kavramının özü “her anlamda özgürlük” olgusunu da doğal olarak içinde barındırır. Ancak 1999-2019 arasında gözlemlenen küreselleşme 2.0 dayatmacı, kısıtlayıcı, hatta demokratik olmayan, küresel değerlere yeterince saygı göstermeyen ve dünyaya adeta “zorla” kabul ettirilmeye çalışılan bir versiyon olmuştur. Doğal olarak da küresel ölçekte reddedilerek başarısız olmuştur.

Küreselleşme 2.0 adil ve kapsayıcı olmamıştır. Başarısız olmasının ve dünya vatandaşlarınınca kabul görmemesinin en önemli noktası da hiç kuşkusuz budur. Bu nedenle “küreselleşme 3.0”ın adil ve kapsayıcı olması tartışılmaz bir önem arz ediyor. Bu defa “adil küreselleşme”nin (*fair globalization*) bölgesel ve küresel yoksullukla “samimi” bir mücadeleyi içinde barındırması gerekiyor. Ayrıca bölgesel ve küresel barış için kapsayıcı ve samimi bir mücadeleye dayanması da zorunluluk taşıyor. Adil bir bölgesel ve küresel ticaretin kuralları için çaba sarf etmesi gerektiği gibi en az bu başlıklar kadar önemli bir başka sacayağı olarak “sosyal adalet”e dayalı bir çalışma hayatı için de çaba sarf etmesi gerekiyor.

Yani dijitalleşmeyi ve mobilitayı öncelemek “adil” bir küresel sistemin inşası için çaba sarf edilmediği müddetçe artık dünya toplumları için pek bir şey ifade etmiyor. Bu sürecin en belirgin başlıklarından birisini ise ülkeler arasında “adil aşılama” mücadelesi oluşturacaktır. En az gelişmiş ülkeler grubunun sorunlarının giderilmesine yönelik samimi çabalar, dünya ölçeğinde 3 milyarın üzerinde çalışan kesimin imkanlarının iyileştirilmesi, “ucuz iş gücü”ne dayalı rekabet anlayışının terk edilmesi önemli başlıklar olarak öne çıkacaktır. Bu nedenle pandeminin atlatılmasının ardından “adil” bir küresel sistemin inşası adına uluslararası kuruluşların tümüne önemli görevler düşecektir.

Nitekim Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) de küresel salgın sonrasındaki dönemin etkin yönetimi adına “sosyal gerçeklerle bağdaşır” bir para politikası ve aktif bir maliye politikası desteğini hararetle savunmakta ve istihdamın korunması adına işletmelere her türlü desteğin verilmesini talep etmektedir. Bu nedenle iktisat politikasını –hele ki pandemi sürecinde– sosyal sonuçlarını göz ardı ederek tartışmamak gereklidir.

Kişisel verilerin bir ekonomik değere ve bir ticari mala dönüştüğü, “gözetleyen kapitalizm” (*surveillance capitalism*) ile dünyanın her yerinde tüketicilerin parayı bastıran şirketlerin ürünlerinde “ikna algoritmaları” ile yönlendirildiği yeni bir döneme geçilmiştir.

Türkiye ise sahada ve masada güçlü, girişimci ve insani diplomasi becerisiyle başta Afrika olmak üzere Balkanlardan Ortadoğu’ya, Kafkaslardan Orta Asya’ya kapsayıcı kalkınma anlayışını önceleyen projeleriyle adil bir küresel sistemin inşasına en somut katkıları gerçekleştirebilecek ülkeler arasında yer alıyor. Hatta bununla kalmayıp gerçekleştirdiği insani yardımlarla küresel ölçekte listenin en başında yer aldığını da kanıtıyor. Unutulmamalıdır ki küresel borç sarmalının çözümü dahi adil küreselleşmeden geçiyor.

KÜRESELLEŞME: İKİ UCU KESKİN BİÇAK

Dünya Ticaret Örgütü’nün (DTÖ) 2021’in Kasım sonunda yayımlanan son raporu hiç şüphesiz ki küresel ticarete yönelik önemli bilgileri payla-

şıyor olsa da rapordaki ilginç tespitlerden birisi de küreselleşme olgusu üzerinedir. Uluslararası kuruluş, küreselleşmenin etkisi ile bilhassa dünyanın önde gelen ülkelerinden başlayarak ekonomiler arasında artışı sürdürülen, küresel tedarik zinciri üzerinden süregelen “bağlanma” etkisinin, ülke ekonomileri arasında artmayı sürdüren yakın bağı bir nevi iki ucu keskin bıçağa benzetiyor. Yani küreselleşmenin dünyanın önde gelen ekonomileri arasında ekonomik kriz boyutunda “bulaşıcılık etkisi”ni artırarak ülke ekonomilerini savunmasız yakaladığı kadar aynı ülkelerin ekonomik krizden çıkma becerisine ve hızlı toparlanma performansına da benzer ölçüde etki ettiğine işaret ediyor.

DTÖ’nün analizi pandeminin ilk aylarında hızla azalan küresel ürün ticaretinin ciddi bir toparlanmayla küresel salgın öncesindeki seviyenin dahi üzerine çıktığına işaret etmektedir. Kuruluşun raporundaki öngörüye göre 2022’nin ortasında mal ve hizmet ticaret hacmi pandemi öncesindeki seviyeyi yakalayacak ve küresel ticaretteki tablo sanki salgın hiç yaşanmamış gibi pandemi öncesi seviyesine geri dönecektir. DTÖ’nün raporu küresel tedarik zinciri sayesinde bir ülkenin ticari ilişkilerinin dünyanın geri kalanına kıyasla daha fazla çeşitliliğe sahip olmasının o ülkede ciddi ekonomik çalkantı yaşanma olasılığını düşürdüğüne işaret ediyor. Nitekim Ticaret Bakanlığı ve Türkiye İhracatçılar Meclisi son üç yıldır Türkiye’nin ihracat pazarlarının çeşitlenmesi ve tedarik zincirinin zenginleşmesi adına hayli detaylı çalışmalar yürütüyor.

DTÖ’nün raporu bir ülkenin dış ticaret becerisinin o ülkenin arz ve talep kaynaklarını çeşitlendirmesine imkan sağladığının ve bu sayede o ülkenin kendine has arz ve talep şoklarına maruz kalma riskini azalttığıının da altını çiziyor. Yani Türkiye gibi dış ticaret pazar çeşitliliğini Avrupa Kıtası’na bağımlı olmaktan çıkarak pek çok kıtaya taşımayı sürdürün ve başa-

rılı bir çeşitlendirme yapabilen her ülke birden çok ticari ortağa sahip olduğunda kendisinde ya da ticaret ortaklığı yaptığı ülkelerdeki olası bir ekonomik gerilemede kaybını bir başka güçlü pazarla telafi edebiliyor. Bu nedenle DTÖ pandemiye karşı daha fazla korumacı politika üretme refleksi veren kimi önde gelen ekonomilerin sebep olduğu ciddi tehdide karşı bu tür yaklaşımların ne kadar yanlış ve tehlikeli olduğunu anlatmaya devam edeceğini belirtiyor. DTÖ'nün son bir uyarısı da jeopolitik açıdan ülkelerin ne kadar çok içe kapanırlarsa gelecekte o kadar fazla gerginlikle karşılaşma risklerinin artacağıdır, ki bu konuda örgüte kulak vermekte de yararlar bulunmaktadır.

KAPİTALİZM VE TEKNO-FEODALİZM

Bir kez daha vurgulamak açısından kapitalizm, varoluşundan bu yana en kritik kırılma dönemlerinden birisini yaşıyor. 1929 Büyük Buhranı kapitalist sistem için ilk ağır şok ve ilk sınavdı. Kapitalist sistem açısından adeta “direkten dönme” anlamına gelebilecek bir kırılmaydı. Sonucu da İkinci Dünya Savaşı ve sonrasındaki Soğuk Savaş dönemi boyunca bilhassa 1950-1980 arası “devlet destekli kapitalizm” anlayışının ilerleme kaydetmesiydi. 1980’lerin başlarında “Washington Konsensüsü” olarak tanımlanan mutabakat neoliberal anlayışın kapitalist sistem açısından öne çıkışıyla birlikte özellikle gelişmiş ekonomilerin gelişmekte olan ekonomileri “serbest ticaret” ve “sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi” konusunda ikna etmesi anlamına geliyordu.

Böylece kapitalist sistem sağlam bir “neoliberal ortodoks” damar üzerinden kendine yeni bir rota belirledi. 1980-2000 arası ise dünyanın önde gelen yedi ekonomisinin (G7 Kulübü’nün) gelişmekte olan ekonomilerin düşük iş gücü, dü-

şük ham madde, düşük toprak ve arazi maliyetlerinden yararlanarak kendilerine küresel ticarete “kaldıraç” oluşturdukları bir dönem olarak geride kaldı. Neoliberalizmin uçtan uça her noktaya hakim olduğu dönemde dış ticareti, sermaye hareketlerini ve finansal işlemleri ciddi manada “regüle eden”, oturmuş kurallara bağlayan ulusal ve uluslararası düzeydeki pek çok düzenleme ya aşırı gevşetildi ya da tümüyle ortadan kaldırıldı. Bu dönem bir “deregülasyon” dönemi idi. Bunun doğal sonucu olarak uluslararası doğrudan sermaye akımları da portföy yatırımları da sıcak para da küresel ticarete 1980-2000 arası üçe, dörde katlandı.

2000’lerin başlarından itibaren bu süreç “Silikon Vadisi Konsensüsü” (Silicon Valley Consensus) de eklendi. Bu konsensüsün özü ise neoliberal ticaretin “ışık hızıyla ilerleyen dijitalleşme” sürecinde sınırsız bir şekilde teknolojiyle donatılmasıydı. Öyle ki dünya vatandaşlarının, ülkelerin yerel firma ve şirketlerinin giderek daha yoğun olarak “dijitalleşen” verileri, hiçbir düzenleme ile sınırlı tutulmaksızın küresel ölçekte el değiştirebilecek ve/veya serbestçe kullanılarak bir “meta”ya, bir ticari değere dönüşebilecekti. Kişisel verilerin bir ekonomik değere ve bir ticari mala dönüştüğü, “gözetleyen kapitalizm” (*surveillance capitalism*) ile dünyanın her yerinde tüketicilerin parayı bastırarak şirketlerin ürünlerinde “ikna algoritmaları” ile yönlendirildiği yeni bir döneme geçilmiştir.

Dünyanın önde gelen pek çok iktisatçısı “meta”ya dönüştürülen kişisel veriler ve küresel dijital platformlar ile teknoloji şirketleri tarafından yönlendirilen gözetleyen kapitalizm anlayışıyla yükselişini hızlandıran “aşırı dijitalleşen” kapitalizmi aynı zamanda “teknolo-feodalizm”in güçlendiği bir dönem olarak eleştirmektedir. Dünyanın önde gelen felsefecileri ve iktisatçıları küresel ekonomik sistemin dijitalleşme yoluyla daha medeni ve umut verici bir “bilinçli

kapitalizm” anlayışı yerine aynen 1750’lerde olduğu gibi bir kez daha “gerçek rekabet” ve daha “insan odaklı” olmaktan uzaklaşan, küresel teknoloji şirketlerinin “krallıklar”ını ilan ettiği, dünya vatandaşlarının “dijital köle”ye dönüş-

türüldüğü bir tekno-feodalizme sürüklenmekte olmasından hayli kaygılılar. Türkiye başta olmak üzere yeni yükselen gelişmekte olan ülkelerin bu tablodan ciddi sonuçlar çıkarmalarında çok büyük yararlar vardır.

KALKINMA İÇİN YENİ ARAYIŞLAR VE YENİ YAKLAŞIMLAR

KEREM ALKİN

SETA | ANALİZ

Küresel ekonomi çatışma sonrası ortaya çıkan yeni güç odaklarının talepleri doğrultusunda tasarlanmıştır. Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası Batı merkezli ekonomik refah artarak güçlenmiştir. Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler ise sürece etkilenen taraf olarak katılım göstermiştir. Latin Amerika, Asya ve Afrika küresel ekonomik sistemin içinde süreçten etkilenenler olarak kalkınmaya çalışmıştır. Ancak kamu merkezli kalkınma programlarıyla farklı gelişme süreçleri izlenmiştir. Çin, Japonya ve Güney Kore başarılı örnekler olarak öne çıkarken diğerleri o kadar iyi performans gösterememiştir. Batılı ülke ve kurumlar da liberal piyasa gelişim modelini önermeye devam etmiştir. Fakat ülkeler istedikleri kalkınma hızına erişememiştir. Dünyayı etkisi altına alan koronavirüs (Covid-19) salgını mevcut kabullerin tartışılmasına sebep olurken birçok aktör alternatif arayışlara yöneliyor. Bu perspektiften hareket ederek kaleme alınan bu analiz kalkınma sürecini üç yüz yıllık bir zaman diliminde incelemeyi amaçlamaktadır. Dünya ekonomisindeki değişimleri, reform gündemini ve model tartışmalarını irdeleyen analiz "Türkiye ekonomik modeli"ni de kavramsal olarak temellendirmektedir.

www.setav.org

ANKARA • İSTANBUL • WASHINGTON D.C. • BERLİN • BRÜKSEL